

MŰHELY

Pomogáts Béla

Mikó Imre és a magyar irodalom

Mikó Imre Benkő Józsefről írott életrajzának bevezetőjében olvasom a következő irodalomtörténet-írói, talán így nevezném: „ars historicá”-t: „Bárha a történetírás magas ítélőszékének csarnokában – bíróvá fel nem avatva – csak mint tanú állok is: a történetíró igaz-szólási tisztét önként veszem magamra. Az adatok világánál elmegyek forrásához azon életnek, melyet leírok, s ama jellemnek, melynek rajzát adom, azon titkos, de mindennél biztosb úton, mely a saját vallomás és levelezési meghitt szívkiömlés egyenes útján át magába a szív redőibe s a lélek mélyére vezet. [...] Végigkísérem e munkában és szenvedésben gazdag életfolyamatot futása egész pályáján – ama szirtek között, hol mint a havasi kristály patak tisztán s vígan továbbgörgedez; és ama sekélyes lapályokon át, hová sanyarú életviszonyai sodorták, melyeknek mocsárain csak alig s alig tudott áthatolni. Lépésről lépésre megyek vele a férfiúi tetterő és munkálkodás ama verőfényes napjain keresztül, midőn munkáiért halántékira koszorút, honára dicsfényt vont a külföldi tudósvilág, míg benn nélkülözni s a földet lábai alatt ingadozni hagyta az új életre csak imént ébredt magyar tudományszeretet – a lelki megtörtség és elborult kedélyvilág azon sötét szakáig, ahol életcsillaga letűnt, maga után a közönséges elmék előtt csak egy gyászos füstárnyat, azoknál, akik az érdemet becsülni tudják, dicső és halhatatlan emlékezetét hagyva hátra.”¹

Kétségtelen, hogy az imént idézett „műhelyvallomás” inkább az életrajzíróé és a történészé, mint azé az irodalomtudósé, aki az életrajzi adatok és a művek bibliográfiai adatainak egybegyűjtéséhez, a történeti háttér megvilágításához képest valami másra: az irodalmi művek benső világának és esztétikai elemzésére törekszik. Természetesen a tizenkilencedik század magyar irodalomtörténet-írásának, akár Toldy Ferencre, akár Gyulai Pálra gondolunk, legfőbb ambíciója máskülönben is az írói életrajzok elkészítése és az irodalmi művek számbavétele (művelődéstörténeti helyének, forrásainak, hatástörténetének rögzítése) volt, ennél többre ritkán vállalkozott. Ennyiben Mikó Imre irodalomtörténet-írói tevékenysége, melynek során mindennek előtt az irodalmi jelenségek történetiségének leírására és a történelmi adatok összegyűjtésére vállalkozott, nem különbözött jelentős mértékben kora más irodalomtörténeti törekvéseitől. Abban a mindinkább kibontakozó tudományos tevékenységben, amely a magyar nemzeti irodalom múltjának feltárására és megismertetésére irányult, az ő tudományos munkásságának is szerepe volt.

Mikót nem minden indok nélkül szokták „Erdély Széchenyijének” nevezni, sokoldalú tevékenysége a közélet és a tudományok számos területét ölelte fel. Mint az erdélyi udvari kancellária kijelölt (de a magas állást visszautasító) elnöke, mint az 1848. októberi agyagfalvi székegy nemzetgyűlés királyi biztosa, majd választott elnöke, mint 1861-ben az erdélyi főkormányzók elnöke, mint az 1865-ös kolozsvári, majd a budapesti országgyűlés képviselője, mint a kiegyezést követő első felelős magyar kormány közlekedési minisztere, továbbá mint a kolozsvári Nemzeti Színház felügyelőbizottságának elnöke, a nagyenyedi református kollégium főgondnoka, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári tudományegyetem egyik létrehozója, a Magyar Történelmi Társulat hosszú időn át elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, majd igazgatósági tagja (és tisztségeinek felsorolását folytathatnám tovább!) igen nagy szerepet

¹ Benkő József élete és munkái. Pest 1867. 7–8

játszott a tizenkilencedik század harmincas éveitől a hatvanas évek végéig, tehát nagyjából három évtizeden át az erdélyi és a magyarországi politikai és tudományos életben. Történeti, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, mi több, közlekedéstudományi művei ugyancsak a kor-szak értékes szellemi eredményei közé tartoznak.²

Irodalom- és művelődéstörténeti munkásságának fontos ösztönzőjét a régi nyomtatott és kéziratos művek gyűjtése jelentette, ebben a tekintetben igen sokat köszönhet neki az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve ennek gyűjteményei. A régi kéziratok iránt táplált figyelmének és közreadásuk szorgalmazásának első nagy eredménye Debreczeni Márton (1802–1851), fiatalon elhalálozott kolozsvári költő és bányamérnök *A kióvi csata* című 1826-ban írott hőskölteményének 1854-ben, már a költő halála után megjelentetett első kiadása volt. Mikó Imrét, ahogy maga mondja: „ismeretségnél több, gyakoribb, bensőbb érintkezésben: az együtt hivataloskodás, a szellemi rokonság és egymást becsülés kellemes viszonya” fűzte a költőhöz, akinek írói hagyatékát később „birtokába kerítette” és „forgatta, fürkészte; mint ahogy a bányász keresi sziklák közt az arany útját, mint a művész új teremtése arcvonalain a lelket”.³

Így talált rá a népvándorlás forgatagába került magyaroknak a kun törzsekkel vívott kievi csatáját megörökítő költői eposz kéziratára, pontosabban a kézirat foszlányaira, amelyeket rendbe szedett, amelyeknek szerkezetet adott, és végül három esztendővel az eposzköltő halála után megjelentetett. „A gyermek – mondotta volt a kiadvány előszavában – nem kötözgeti nagyobb szeretettel anyja számára bokrétáját, mint én fűzőgetém koszorúba e szép szellemvirágokat. A hazai irodalom számára egy becses emléket fenntartani, nemzetünknek egy derék fiát, ki méltó lesz vala életében dicsőíttetni, legalább halála után megismertetni, nevét az öröklétnek átadni, nemes feladat, hazafiúi eljárás – gondolám, s a munka és fáradság megédesedtek kezeim között.”

Debreczeni Mártonnak a honfoglalás előtörténetét elbeszélő eposza azok közé a hősköltemények közé tartozik, amelyek a magára eszmélő magyarságnak kívántak biztosabb történelmi önérzetet adni. Ezeknek a hősi eposzoknak nem mindegyike készült el teljesen: Ráday Gedeon Árpádról tervezett eposzának csak az első öt énekét írta meg, Virág Benedek és Csokonai Vitéz Mihály tervezett hőskölteményének csupán első hexameterait vetette papírra, Pázmándi Horvát Endre az Aurora első (1822-es) kötetében adott közre mutatóváltatást a honfoglalásról tervezett eposzból, Horváth István, az akkoriban igen népszerű, nagy nemzeti illúziókat tápláló történetíró prózában örökítette meg Árpád honfoglaló küzdelmeit, Kazinczy Ferenc is tett egy alkalmi kísérletet a honfoglalás hősi epikájával (*Tisztulás ünnepe az Ungnál*), Aranyosrákosi Székely Sándor *Székelyek Erdélyben* című eposza a honfoglalás erdélyi eseményeiről kíván képet adni, Czuczor Gergely *Augsburgi ütközete* a Zalán vezér fölött aratott győzelmet beszélte el. Ennek a folyamatnak volt része Debreczeni Márton eposzi alkotása, és betetőzése Vörösmarty Mihály 1825-ben megjelent nemzeti hőskölteménye: a *Zalán futása*.⁴

Mikó Imre nemcsak Debreczeni Márton hőseposzának bizony komoly filológusi munkát kívánó sajtó alá rendezésével írta be nevét korának irodalomtörténet-írásába, hanem az eposzköltő életrajzának részletes leírásával is. Ez az ugyancsak a bevezetés részét képező munka az egyetlen igényes összefoglalás, amely *A kióvi csata* írójáról megjelent. A soron következő hatvanas évek azt tanúsították, hogy Debreczeni terjedelmes művének egybeszerkesztése és megjelentetése nem volt alkalmi filológiai kirándulás Mikó Imre máskülönben sokfelé ágazó pályáján. A közélet számtalan feladatát magára vállaló erdélyi politikus máskor is talált alkalmat

² Munkásságának adatait lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1902. VIII. kötet, 1347–1354.

³ *A kióvi csata*. Hősköltemény. Írta Debreczeni Márton. Kiadja és az előszót írta Mikó Imre. Pest 1854.

⁴ Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1957. 60–61.; Horváth Károly: *A klasszikából a romantikába*. Bp. 1968. 309.

arra, hogy a magyar irodalom történetével és kortársi viszonyaival beható módon foglalkozzék, és figyelemre méltó tanulmányok sorában fejtse ki a nemzeti irodalom fejlődéséről és feladatairól kialakított nézeteit. Mindenekelőtt *Egy-két szó irodalmunk ügyében* című (máig kéziratban lévő) írására, illetve *Irányszemek* című nagyobb tanulmányára gondolok.

Az első tanulmányt, amelyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület kézírattára őrzött meg, és amely ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, Egyed Ákos szíves gondoskodása révén ismerhettem meg. Az *Egy-két szó irodalmunk ügyében* című tizenegy kézíratos lapra terjedő, de megírásának dátumát nem jelző tanulmány, miként ez Széchenyi István tragikus halálára utaló soraiból kitetszik, valamikor 1860 folyamán (bizonyára nem sokkal a „legnagyobb magyar” 1860. április 8-án bekövetkezett halála után) készülhetett. Mikó Imre röviden áttekinti a magyar irodalom küzdelmes történetét, igen nyomatékosan állapítván meg azt, hogy irodalmi és tudományos életünk töredékessége mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy önálló magyar államiság nélkül nem fejlődhettek ki azok az intézmények, amelyeknek a nemzeti kultúrát gondozniuk és fejleszteniük kellett volna. „Igen – olvashatjuk Mikó Imre érvelését –, bizonyára Európa minden művelt népénél a kormányok az országos jövedelmek egy részét az ország szellemi kincseinek kifejtésére, a tudomány és a tudományos intézetek gyarapítására fordítani kötelességüknek tartják. [...] Csak hazánk nem volt olyan szerencsés, hogy irodalma a kormány kitünőbb anyagi gyámolításában részesüljön.”

Mikó Imre nagy teret szentel annak, hogy az önálló állami intézményrendszert nélkülöző, a Habsburg Birodalom keretei közé szorított magyarság más európai nemzetekhez, például az angolokhoz, franciákhoz, németekhez és oroszokhoz viszonyítva nem volt képes arra, hogy kultúráját, irodalmát kellő módon támogassa és fejlessze. Gazdagon adatolva ismerteti az önálló állami életet élő nagy európai nemzetek tudományos és irodalmi intézményeit, így az akadémiai intézményeket, és éppen abban látja a magyar művelődés életrevalóságát, hogy magyar földön a mostoha viszonyok ellenére európai színvonalú nemzeti irodalom fejlődött ki, különösen a nagy francia forradalmat követő nemzeti újjászületés következtében. „Ez időszak – állapítja meg a tizennyolcadik század végén beköszöntő korszakról – a magyar tudományosság valódi bölcsője, irodalmunk alakot itt kezdett magára öltetni, a nemzetnek színe-java zászlói alá gyűlt, fényes áldozatok példáit kezdette felmutatni a tudmányszeretet, maradandó műveket állított elő a magyar génusz, a Széchenyiek, Telekiek felgyújtják a nemzetben jobb természetének nemesb lángjait, az áldozat oltárai égtek, a törvényhozás oltalmába vette a sajtót, ez lelkesítő, irányadó hatást kezdett gyakorolni, szóval nemzeti műveltségünknek a nyugati polgárorsultással való solidaritása itt kezdődik, irodalmunk mint tényező és súllyal bíró erkölcsi hatalom jelenik meg nemzeti életünkben, és ezután történetinkre irányzólag folyt be... *Az árvát a nemzet vette karjaira, s az árva felnőtt.*” (Ez utóbbi mondatot kurziválta is!)

A tanulmánytól nem volt idegen az írói pátosz, erre nem csak a korszak szellemisége, a Kossuth Lajos, Széchenyi István vagy Deák Ferenc értekező prózájában is bőven megtalálható őszinte lelkesültség és nemes emelkedettség ad magyarázatot, ez a lelkesültség és emelkedettség a kor szellemi és politikai életének és rétori kifejezőmódjának természetes tulajdonsága volt, hanem az is, hogy Mikó Imre ezt az írását nem sokkal Széchenyi tragikus halála és a nemzeti mozgalmak 1860–1861-ben ismét fellángoló bizakodása idején vetette papírra. Ezt az őszinte és közéleti reménységgel átítatott pátoszt mutatja a tanulmány zárógondolata is. „Az hiszem – szögezi le Mikó –: nemzeti nyelvünknek és irodalmunknak mind múltja, mind jövőjéhez fűződő hazafias remények némely reformokat tesznek szükségessé, s illetőleg komoly kötelességeket szabnak az irodalom művelői s általában a magyar sajtó elé.”⁵

⁵ A kézirat leltári száma: On 185–1912.

A második, mondjuk így: irodalmi programot adó tanulmány nagyobb terjedelmű írás, a Budapesti Szemle 1861-es évfolyamában (majd különnyomatban) közreadott *Irányeszmék* című értekezés, ennek első része, a *Nyelv és irodalom* foglalkozik a magyar irodalmi kultúra kérdéseivel.⁶ Mikó Imre tanulmányában mindenekelőtt a nemzeti kultúra szuverenitásának elvét fogalmazza meg, különös tekintettel arra, hogy a nemzet szuverenitását ekkor, az ezer-nyolcszázhatvanas évek elején még nem sikerült helyreállítani, következésképp a hiányzó nemzeti önkormányzatot, miként nemegyszer a magyar történelem során, az irodalomnak, a kultúrának kellett a maga eszközeivel pótolnia. „Nekünk, magyaroknak – hangzik Mikó okfejtése – jelenleg sem a politikai intézmények, sem más nemű viszonyaink egyéni kifejlődésünk tekintetében nem nyújtják azon hatalmas segílyt és biztosítékokat, melyeket a régiekben bírtunk. [...] Azon meggyőződés, hogy a magyar saját nyelve és nemzetisége életfájának gyökeréről kíván tovább is táplálkozni, saját szellemében és fogalmai szerint, saját irodalma segílyével művelődni, hogy tehát sem egyéni létét feladni, sem műveltségének idegen s természetével és geniuszával össze nem férő alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó, azt hiszem, nem csak az én meggyőződésem, de mindnyájunké.”

Mikó Imrét, kora más széles látókörű és felelős szellemeihez (például Széchenyi Istvánhoz) hasonlóan megkísértette az a félelem, miszerint a magyarság mint nép és kultúra esetleg el fog tűnni a történelemből. Ez a szorongás már a reformkor költőinél, Vörösmartynál és Kölcseynél is megjelent. „Arról van szó – adott hangot Mikó szorongásainak –: vajon fél- vagy egy század múlva hangozzék-e még Magyar- és Erdélyországban magyar beszéd máshol, mint a Tisza-vidékeken és székelyföldi hegyek között? Az forog kérdésben: vajon keleti származású, de nyugat műveltségét a birodalom bármely népfajával versenyezhetőleg saját vérebe és természetébe fölvetett és vele azonosodott magyar fajunk ezután is öngeniusza vezetése alatt haladjon előbb a polgáriassodás pályáján, vagy egyik vagy másik társnép karját és nyelvét fogadja el? Sőt még több, az ti., hogy a magyar nemzet létezzék-e tovább is az európai népek családgyűrűjében, vagy kitörülje önmagát s testetlen fogalommá, pusztá történeti tárggyá váljék.”

Ezzel a sajnálatosan fenyegető veszedelemmel szemben, a tanulmányíró meggyőződése szerint, egyetlen hatóerő adhat hatékony védelmet, és ez a nemzeti kultúra, mindenekelőtt a nemzeti irodalom. „Az utóbbi idők változásai – folytatódik Mikó Imre gondolatmenete – kétszeres kötelességünké tették arra törekednünk, hogy mint lélekben egy, erkölcsileg erős, szellemi műveltség által hatalmas, tehát jóra való és jövővel bíró népfaj ismertessünk és becsültesünk. Ezt pedig ez idő szerint egyedül egy tömör, a nemzet minden ízét-csontját átható szellemi munkásság és önfenntartási és tökéletesülési tevékenység, szóval: virágzó és termékeny irodalom által érhetjük el. Irodalmunk ekképpen azon szellemi gubó lesz, melyből idővel az alapos tudományosság nemzetünk fejére a dicsőség szálaít szövö, a birodalmi társnépekkel szemben pedig tekintélyes állásunkat, sőt tiszteltetésünket biztosítja; azon szilárd alap, melyre erkölcsi, társadalmi és később tán politikai életünk új hajlékát építhetjük; azon dús csírájú mag, mely egykor oly hatalmas tölggyé nőheti ki magát, hogy árnyékában népek milliói pihenhetnek és élhetnek boldogul. Szellemileg fejlett és erős nép soha nem fog műveltségi hajlamával s rendeltetésével ellenkező irányba sodortathatni.”

A magasrendű nemzeti küldetés betöltése természetesen gyakorlati eszközöket kíván, és a tanulmányíró ezeket is megjelöli. Nevezetesen „egy alaposan kimerítő magyar nyelvtan és teljes szótár gyorsított kiadását” javasolja, továbbá „egy hetenként megjelenő tisztán kritikai folyóiratnak megalapítását, mely mostani két tudományos folyóiratunkat mintegy kiegészítve,

⁶ Budapesti Szemle 1861. 257–268. A tanulmány további fejezetei: 2. *Egyetértés, társadalmi egybeolvadás*. 3. *A magyar ifjúság*. 4. *Nőink hivatása*. 5. *A történeti alapok megőrzése*. 6. *A hazán kívül lakás*.

irodalmi életünk minden mozzanatát tüzetesen figyelemmel kísérné, részletes bírálatokba bocsátkoznék, kivált a kezdő íróknak gyakorlati iskolául szolgálna, s óvna az irodalmat és közönséget egyként az egyoldalúságtól és fölületességtől”. Végül pedig, mintha Széchenyi István híres szavait idézné, megszólaltatja a „nyelvében él a nemzet” gondolatát: „nyelvünkben élünk vagy azzal halunk meg, ezt pedig irodalmunk tartja fenn. Éppen ezért tiszteletünket érdemlik meg azon derekak, kik, míg mások vagyont gyűjtnek, kincseket halmoznak össze, addig ők a lélek, a tudomány kincseit keresik, az eszmék szépsége által lelkesítettnek, az emberi szív és lélek ismeretlen mélységeit bűvárolják a közönség gyönyörére és tanulságára.”

Az imént arról is szó esett, hogy Mikó Imre *Irányeszmék* című tanulmány sorozatában egy „tiszta kritikai folyóirat” megjelentetését sürgette. Nem tudom, volt-e szerepe ennek a kijelentésnek abban, hogy midőn Arany János 1862 októberében körlevélben jelentette be (kevésbé Szépirodalmi Figyelő című folyóiratának megszűnése után) a második folyóiratként megindított *Koszorú* című szemléjének megjelenését, Mikó Imrének is elküldte a nevezetes körlevelet, ráadásul külön levélben kérte a tudós gróf szerzői közreműködését. Arany levele 1862. november 9-én kelt, és a következőknek ad hangot: „Rendkívül szerencsésnek érezném magamat, ha Nagyméltóságod kegyeskednék olykor vegyes tartalmú folyóiratom számára oly nemű társadalmi vagy közműveltségi cikkeket ajándékozni (csak hogy rövidebb kidolgozásban), minők a Budapesti Szemle füzeteinek oly díszére s minden magyarnak oly öröme váltak.”⁷

Erre a felkérésre Mikó Imre, súlyos személyes, családi tragédiák szorításában, hiszen akkoriban veszítette el egyszülött fiát, a következőképp válaszolt: „ha Isten éltet s [...] az akadályok idő teltével el lesznek távolítva, szíves felszólításának engedni fogok, s valamit – ha hamar nem is –, de az első félévben bizonyosan küldeni fogok.” Az ígélet már a *Koszorú* első számában megvalósult, hiszen mint jól tudjuk, Arany János folyóiratának *A Koszorú* című bevezetője Mikó Imre tollából olvasható. A szerző ebben, korábbi két tanulmányával teljesen egybehangzó módon, a magyar irodalom nemzeti, egyszersmind európai küldetését rögzítette. „A mi irodalmunknak – fejt ki – legközelebről két nagy küldetése van; egyik: nemzetünket a társaival való szellemi versenyben pályakoszorúhoz juttatni; az adandja meg nekünk azon rangfokot és helyet, melyre jogunk van s képességekkel bírunk; másik: hogy a nyugati műveltségnek keletre kiterjesztésében úgy munkálkodjunk közre, hogy ami rajtunk átmege, a nemzeti szellemtől önállóan feldolgozva s mindenre saját nemes bélyege legyen nyomva, ez fogja biztosítani számunkra azon erkölcsi befolyást, melyben e hon összes érdekei, kiválóan pedig műveltségi ügye, egyedül találja kezességét.”⁸

Ugyanitt megjelöli azokat a feladatokat is, amelyeket meggyőződése szerint a folyóiratnak szolgálnia kell. „Azt vélem – írja –, hogy e lapnak eszmék, tisztult nézetek s szabad elvek koszorújának kell lenni. Költészetünkben, művészetünkben és irodalmunkban sok van, ami készülségre, valódi tehetségre, olykor éppen lángelmére mutat; de felette nagy a szükség oly lapra, mely közirodalmi és esztétikai kérdésekben s általában műízlés dolgában biztos tájékozási pontokat nyújtson.” Végül pedig a folyóirat és az olvasóközönség nemes érdekazonossági eszméjét hangoztatja, mintegy stratégiai programot jelölve meg Arany János folyóirata számára. „Író és közönség – olvassuk – édes-egyek érdekekben, kötelességben. Amaz a nemzet dicsőségét ésszel, ez anyagi segéllyel tartozik munkálni. Nem szabad kétlenünk, hogy a magyar olvasóközönség e viszony kölcsönösségét, egymásra való erkölcsi hatását átlátja, és az egy részről

⁷ Kristóf György: *Hogyan lett gróf Mikó Imre munkatársa az Arany János folyóiratának?* Páztortúz 1930. 7. sz. 150–152.

⁸ Mikó Imre: *A Koszorú*. Koszorú 1863. 1. sz. 1–3.

tökéletes kezességgel bíró készséget saját résziről nemes áldozatkészséggel fogja viszonzni, nem feledvén, hogy a nemzetnek »Koszorúsa« nyújtja e »KOSZORÚT« a nemzetnek.”

Az előbbiekből Mikó Imrének azokkal az írásaival foglalkoztam, amelyek a magyar irodalom karakterével, történelmi helyzetével és nemzeti küldetésével, társadalmi tennivalóival vetettek számot. Van azonban Mikónak két olyan nagyobb terjedelmű munkája, amely irodalmunk és művelődésünk korábbi századainak egy-egy kiváló alkotó és szervező egyéniségéről ad képet: a Bod Péterről és Benkő Józsefről írott könyvnyi terjedelmű életrajzaira, pályaképeire gondolok. Mindkettő olyan tudós egyéniséget választ hősenek, aki mondhatni, polihisztori sokoldalúsággal és termékenységgel alkotott maradandó (de számos esetben ma is régi bibliotékák rejtekében, kéziratban megbúvó) műveket. A tudós polihisztorok, a sokoldalú írók iránt táplált érdeklődés bizonyára nem a véletlen műve: már kezdetben említettük, hogy maga Mikó Imre is rendkívül sokoldalú tudós íróként és több irányban is tevékenykedő közéleti férfiként írta be nevét Erdély és Magyarország művelődéstörténetébe és politikai történetébe. Következésképp figyelme nem véletlenül irányulhatott olyan tudós írókra, akik maguk is egyszerre voltak az irodalom, a történettudomány, a bibliográfia, a vallástudományok, sőt a természettudományok avatott képviselői és mesterei.

Az élete nagy részében magyarigeni református lelkipásztorként tevékenykedő Bod Péter (1712–1769) viszonylag rövid, mindössze ötvenhét esztendőn át tartó élete során hatalmas írásos munkásságot hagyott hátra, ennek csak egy része került nyilvánosságra, leghíresebb műve, a több mint ötszáz erdélyi és magyarországi írástudó tevékenységét feldolgozó *Magyar Athenas* című életrajzi lexikon több alkalommal is. Ugyanakkor számos fontos írása, például Erdély, az erdélyi unitáriusok, illetve az erdélyi románok történetéről írott latin nyelvű művei ma is kézirat formában találhatók több erdélyi gyűjteményben, nem egyet közülük maga Mikó Imre másolta le. Az 1862-ben Pesten sajtó alá rendezett *Bod Péter élete és munkái* című monográfia jelentősége ezért abban van, hogy Mikó Imre minden közreadott és kéziratot művet és forrást részletesen tanulmányozott és bemutatott.⁹

Mikó Imre igen gazdag bibliográfiai és filológiai apparátus mozgásba hozásával világítja meg hősenek szerteágazó irodalmi munkásságát, ennek során hatalmas kutatómunkát végzett, könyvének jegyzetapparátusa igen tanulságos képet rajzol a tizennyolcadik századi Erdély művelődési viszonyairól. Kutatómunkáját mindenekelőtt az a hazafiúi szándék irányította, miszerint rá akart mutatni arra, hogy az erdélyi bibliotékák és levéltárak milyen nagyszerű: európai színvonalú értékeket őriznek. Minderről szinte vallomásos személyességgel beszél: „Úgy tűnik fel nekem e pillanatban helyzetem – olvassuk –, mint azon kertészé, aki virágos kertébe vezeti a tőle virágot kérőt, rámutat illatozó tábláira, s szabad választást enged; vagy mint a gyümölcs-tenyésztő, aki gyümölcstára egész gazdagságát mutatja meg a hozzá utasításért folyamodónak. [...] Én is mondhatnám az olvasónak: Íme irodalomtörténetünknek egy félig eltemetve volt Herculánuma, régi műkincseivel, nagyszerű romjaival, a nem ismertetés sötétéből napfényre hozva: építse fel a tisztos romokat! Íme egy múlt századi derék magyar író és hazafi történeti alakjához a szellemi és erkölcsi nagyság minden elemei! Alakítsa egészé, öntse össze egy képbe! Nem kétlem, hogy olvasóim közül ezt sokan művészileg tennék meg. De ez engem e kötelesség alól nem ment fel. Én is megteszem tehát. Nekem úgyis gyönyör e jelesünkkel foglalkozni.”¹⁰

Valójában nem minden keserűség nélkül beszél arról, különösen, ha más nemzetek előrehaladott tudományosságára gondol, hogy a magyar kultúrának milyen sok felfedezésre váró érté-

⁹ *Bod Péter élete és munkái*. Pest 1862. 107 lap.

¹⁰ *I. m.* 90.

ke van, és ennek részben az az oka, hogy a történelmi, irodalomtörténeti múlt örökségével foglalkozó érdeklődés és tudományosság sohasem lehetett folyamatos, a kutatómunkát mindig félbeszakították történelmünk váratlan tragikus fordulatai. „Tény az – fejtí ki –, hogy a 16., 17., sőt a 18. században élt írókat és munkáikat is csak a tizedik olvasó ismeri, a századik bírja, s tán csak az ezredik tanulmányozza. Minden korszak mintha egészen újból akarná kezdeni tudományi haladását, nem építhet a múltra, feledi régi jeleseit, nem tanulmányozza hajdani alapos tudományú, hű nemzeti érzésű s olykor martyr jellemű nagy férfait; s bár e tekintetben napjainkban némi javulás mutatkozik, de mégis csak a kezdet kezdeténél vagyunk.”¹¹ Ő a maga részéről mindenesetre sokat tett azért, hogy a magyar, az erdélyi művelődés történetének „fehér foltjai” eltűnjenek.

Ezt a szándékot követte 1867-ben Pesten megjelentetett *Benkő József élete és munkái* című könyve is.¹² A könyv hőse bizonyára nem véletlenül maga is az erdélyi nagy tudású és széles látókörű polihisztorok családjához tartozik: református lelkészként tevékenykedett (több alkalommal is konfliktusba került egyházi előljáróival), kiváló teológus, történettudós, bibliográfus és természettudós volt, aki Linné nagyszabású munkáját követve rendszerezte Erdély növényvilágát. Levelezése arra utal, hogy szinte Kazinczy Ferencre emlékeztető szorgalommal és rendszerességgel tartott fenn kapcsolatokat korának legtöbb tudós egyéniségével.¹³ Benkő kéziratának nagy részét a nagyenyedi kollégium könyvtára őrizte, ezek az 1849-es román felkelők pusztításának lettek áldozatai. „Mégmérhetetlen kár – jegyzi meg Mikó Imre –, mit történetírásunk ott vallott; megsirathatlan veszteség, melyet soha, sehogy, senki ki nem pótolhat; mert az unicumokat semmi hatalom Nagy-Enyed hamvaiból fel nem támaszthatja.”¹⁴ A monográfia írója hosszú évek során át gyűjtögette a Benkő József munkásságára és korára vonatkozó adatokat, dokumentumokat és okiratokat, ez utóbbiak egy terjedelmes válogatását monográfiájának függelékében tárta az olvasó elé.

Benkő József élete nem minden személyes dráma nélkül zajlott, számos esetben félremagyarázást, mellőztetést, sőt üldöztetést kellett elszenvednie, és persze pályájának időnkénti zökkenői miatt részben az ő felelőssége is megállapítható. Ezt a személyes felelősséget Mikó Imre sem kívánja tagadni, mindazonáltal elsősorban arra törekedett, hogy a neves erdélyi polihisztor hatalmas és változatos munkásságának maradandó értékeire hívja fel az utókor figyelmét. Azt kívánja igazolni, hogy az erdélyi magyar történetírás egyik „klasszikus” mestere volt Benkő József, akinek munkásságát olyan későbbi történetírók sem tudták kikerülni, mint gróf Kemény József, Nagyajtai Kovács István, Toldy Ferenc vagy Kazinczy Gábor.

Következésképp jogosnak tetszik Mikó Imre megállapítása, amely során, könyvének egy helyén, Benkő munkásságának jelentőségét a következőkben jelöli meg: „Nézzük őt mint gyűjtőt és író, vizsgáljuk a magyar s kivált erdélyi történelem terén kifejtett munkásságának termékenyítő hatását s tudományos értékét. Azok után, amiket az olvasó művem eddigi folyamában ide vonatkozólag a részletekre tán túlon túl kiterjedőleg előadva látott, kimondom azon nézeteimet, hogy szerintem a tudományos erdélyi történeti kútfőnyomozás megalapítója Benkő József. Elismerem, hogy voltak előtte érdemes gyűjtők, írók és kiadók; de tény az, hogy a kútfőnyomozás és a nemzet történeti tudásának szükségessége öntudatával annyira, mint Benkő, előtte

¹¹ I. m. 72.

¹² *Benkő József élete és munkái*. Pest 1867. 351 lap.

¹³ *Benkő József levelezése*. Szerk. Szabó György és Tarnai Andor. Bp. 1988. A kötet összesen 389 levelet foglal magába.

¹⁴ I. m. 8

egy erdélyi író sem bírt. Levelezései, előszavai, munkáiban s könyveiben szétszórt észrevételei erről bárkit képesek meggyőzni.”¹⁵

Születésének kétszázadik évfordulóján majdnem hasonló véleményt fogalmazhatunk meg Mikó Imréről is: a tudós gróf mindent megtett azért, hogy méltó módon és minél eredményesebben folytassa azt a nagyszerű munkát, amelyet egy Bod Péter, egy Benkő József végzett Erdély magyar történelmi örökségének feltárása és gondozása érdekében, igen értékes, eredeti művekkel gazdagította az utókor történelmi, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti ismereteit, hiszen szolgálata arra irányult, hogy az a szellemi, lelki haza, amelyet nem jelölhetnek meg a térképen semmiféle határvonalak, mivel a tudományban, az irodalomban, a nemzeti kultúrában található, minél gazdagabb és teljesebb legyen. Ebben a tekintetben lehet mestere és példaképe Mikó Imre az erdélyi és a magyarországi szellemi életnek a jelenben is.

¹⁵ *I. m.* 229